

Het goede zoeken

Het goede zoeken

**De zin van het leven
volgens Prediker en Jezus**

Dr. Jan Lodder

Buijten & Schipperheijn *Motief* - Amsterdam

Colofon

© 2022 Jan Lodder

Omslagontwerp: Theresia Koelewijn, Zierikzee

Opmaak binnenwerk: AMV grafimedia + Buijten & Schipperheijn

Behoudens uitzonderingen krachtens de auteurswet van 1912 mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgevers.

ISBN: 978-94-6369-167-3

Inhoud

WOORD VOORAF	11
---------------------------	----

HOOFDSTUK 1

INLEIDING	15
------------------------	----

- Hoe rationeel is het godsgeloof?
- Een hypothese

DEEL 1 - PREDIKER

HOOFDSTUK 2

HET BOEK PREDIKER – WAAR HET OM DRAAIT	27
---	----

- Woorden van waarheid
- Wat is dan ‘goed’ voor de mens?
- ...en Jezus?

HOOFDSTUK 3

HET BOEK PREDIKER – ACHTERGROND	31
--	----

- Een irritant geschrift
- Van waar en wanneer is Prediker?
- Wie was Prediker?
- Een paradox in boekvorm
- De zin van het menselijk bestaan

HOOFDSTUK 4

HET BOEK PREDIKER – EEN LITERAIR WERK	41
--	----

- De dichter Qohelet
- Literaire stijlfiguren
- Provocerend taalgebruik
- Literaire ambigüiteiten
- ... en Jezus?

HOOFDSTUK 5

HET BOEK PREDIKER – INHOUD EN STRUCTUUR	49
• Een rommelig geheel?	49
• De structuur hangt samen met de inhoud	50
• De perikopen van Schippers	51
• Micha's boodschap structureert Predikers perikopen	54
• PROLOOG	54
• EPILOOG	58
• Een tweedeling volgens de perikopenstructuur	58

HOOFDSTUK 6

HET BOEK PREDIKER – EEN WIJSHEIDSBOEK	61
• Het jodendom en zijn wijsheid	61
• De wijsheidstraditie was internationaal	66

HOOFDSTUK 7

PREDIKERS WAARHEID IS UNIVERSEEL	69
• Driemaal vier elementen: een heilige kosmologie	69
• De mens leeft in een goddelijke epifanie	73

DEEL 2. JEZUS**HOOFDSTUK 8**

HET GODSBEGRIIP IN DE WIJSHEIDSTRADITIE	77
• <i>Elohim</i> . Een ongebruikelijke typering van het godsbegrip ...	77
• <i>Elohim</i> , Schepper en Onderhouder	78
• <i>Elohim</i> . Gever van het leven	79
• Bemoeit God zich überhaupt met de mens?	80
• ...en Jezus?	81

HOOFDSTUK 9

WIL DE ECHTE JEZUS NOU EINDELIJK EENS OPSTAAN?	83
• Jezus als wijsheidsleraar	83
• Een Schriftgeleerde Jezusfamilie	85
• Jezus, maar niet 'van Nazareth'	89

HOOFDSTUK 10

WIJSHEID VAN JEZUS; DE BRONNEN	95
• Oorspronkelijk Jezusmateriaal	95
• Q en Thomas	96

DEEL 3. DE ZIN VAN HET LEVEN**HOOFDSTUK 11**

IJDELHEID. JE SNAPT HET PAS ALS JE HET ZIET	101
• De Predikerproloog ademt, maar geen ‘ijdelheid’ of ‘vluchtigheid’	101
• Wat is <i>hebel</i> dan wel?	105
• Des mensen adem is Gods eigendom	109
• <i>Hebel</i> in maat en getal	111
• <i>Hebel</i> brengt ons bij de zin van het leven	113
• ... en Jezus?	114

HOOFDSTUK 12

DE ONRECHTVAARDIGE LEIDT EEN ZINLOOS LEVEN	117
• Viermaal onrecht	117
• De onrechtpleger leeft zinloos, buiten ‘het koninkrijk’	121
• ... en Jezus?	122

HOOFDSTUK 13**ZINVOL LEVEN:**

EENZAME RIJKDOM OF GEDEELDE ARMOEDE?	127
• Het zwoegen onder de zon is zinloos.	127
• Voor wie tob ik mij af?	129
• Een ziekmakend kwaad	131
• Werelds goed biedt geen garantie	133
• Leven in gemeenschap met je medemens	134
• ...en Jezus?	135

HOOFDSTUK 14

DE MENS WEET NIET WAT NA HEM ZIJN ZAL	139
• De mens wikt, <i>Elohim</i> beschikt	139
• Menselijk onvermogen, <i>Elohim's</i> almacht	140
• De mens is in zijn onvermogen afhankelijk van <i>Elohim</i>	143
• Gods wegen zijn ondoorgroendelijk	144
• De mens heeft keuzevrijheid, en daarmee verantwoordelijkheid	148
• ... en Jezus?	149

HOOFDSTUK 15

IS DE DOOD HET EINDE?	155
• Allen treft eenzelfde lot	155
• Wijze en dwaas, rechtvaardige en zondaar; ze gaan naar één plaats.	156
• De mens verschilt niet van de dieren	159
• Een hiernamaals?	160
• ... en Jezus?	163

HOOFDSTUK 16

EINDIGHEID MAAKT HET LEVEN NOG NIET ZINLOOS	167
• Predikers 'goede', en Jezus' 'koninkrijk'	167
• Een levensgedicht om te beginnen, een dodenzang om te eindigen	170
• Wat alles beweegt, is slecht waarneembaar	172
• Een stervensmetafoor bepaalt ons bij het belang van het leven	174
• ...en Jezus?	176

HOOFDSTUK 17

LEEF DAAROM WIJS; MAAR WAT IS WIJSHEID?	179
• Driemaal wijsheid	179
• Een Griekse onderzoeksmethode	182
• Wijsheid onder de loep	184

HOOFDSTUK 18**NIETS BETERS DAN 'HET GOEDE' 189**

- Een epicuristische trias: eten en drinken en vrolijk zijn 189
- Het 'voordeel' en het 'goede' 191
- In detail: het 'goede' in relatie tot de trias. 194

HOOFDSTUK 19**JEZUS' ANTWOORD OP DE HAMVRAAG VAN PREDIKER 203**

- Waarom zwoegen? 203

BESCHOUWING 209**EEN SELECTIE VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR 215**

In dankbare herinnering aan mijn ouders:

Jan Lodder, 1913 – 2012

Ida Lodder-Stolk, 1916 – 2009

Woord vooraf

Geloven lijkt op z'n retour, maar de behoefte aan een spirituele onderbouwing van het leven lijkt groter dan ooit. De kerken lopen leeg, maar in de media geniet Jezus soms de populariteit van een filmster. Wat dat laatste betreft, herinneren zich de ouderen onder ons de rockopera *Jesus Christ Super Star* uit 1970 nog wel. Of wat te denken van de dramatische film van Mel Gibson *The Passion of the Christ* uit 2004, die een slordige 400-600 miljoen dollar opbracht, met een vervolg in aanmaak. Scheidt belangstelling voor Jezus zich af van belangstelling voor kerk en christelijk geloof? De moderne mens is in toenemende mate rationeel ingesteld, en kan steeds minder uit de voeten met religieus-magisch denken en mythische verklaringen. Men ervaart de overtuigende beleving daarvan in het persoonlijk leven niet langer. Het geloof verschaalt, en daarmee voor velen de zingeving van het leven. We zoeken andere doelen, want de mens kan maar moeilijk leven met het idee dat zijn of haar leven zinloos zou zijn. Het gevolg is dat we beland zijn in een cultuur waarin het materialisme en de zucht naar roem en bekendheid hoogtij vieren. Velen zoeken de rand van het reguliere bestaan op; voor de kick doen we soms dwaze dingen. Maar of dat 'zingevend' is, vraag je je af. Menigeen is over die bestaansrand heen gevallen. 'Zinvol' wordt ook vaak verward met 'zinnelijk'. Maar ook dat leidt tot niets. We kijken naar het Oosten, begeven ons op esoterische wegen, of worden humanist. En Jezus? Ach, goed voor musicals en speelfilms, zeker wanneer er een sappig verhaal bij verteld wordt. Ook wanneer we kijken naar het aantal boeken dat jaarlijks over Jezus gepubliceerd wordt, ontbreekt het Jezus blijkbaar niet aan belangstelling. Maar Jezus komt in kleuren en maten, en niet iedere Jezus lijkt blijvend te voldoen.

De Jezus van het christelijk geloof is het theologisch product van de apostel Paulus. Het is een boodschap *over* Jezus en niet *van* Jezus. Historici spreken vaak van 'de historische Jezus' tegenover 'de Christus van de kerk'. Bij historisch onderzoek naar Jezus spelen zaken als wonderen, het voorspellen van de toekomst, en andere bovennatuurlijke fenomenen geen rol.

Niet alleen Jezus zelf kan als historisch figuur op die manier benaderd kan worden, ook zijn boodschap kunnen we aan zo'n onderzoek onderwerpen. Het grote voordeel van die benadering is dat we onze rationaliteit niet prijs hoeven te geven. Maar waarom zou die Jezusboodschap van belang zijn? Geeft die dan een antwoord op de vraag wat de zin van het leven is, nu we het toch over 'zingeving' hebben? Inderdaad, ja. Jezus formuleerde een antwoord op die vraag, en gaandeweg dit boek hoop ik dat antwoord duidelijk te maken. In ieder geval is dat antwoord historisch gezien zo goed als zeker van hemzelf afkomstig. Bovendien lijkt het erop dat het de kern van zijn hele boodschap was. Die boodschap verschilt echter wel van de christelijke verlossingsleer. Maar toen Jezus door Galilea struinde, was zijn boodschap niet christelijk. De boodschap van de historische Jezus gaat niet over het belang van de dood, noch van de zijne, noch van de onze. Jezus had het over het belang van het leven, en hoe dat 'zinvol' te besteden.

Het is een boodschap die door de eeuwen heen nagenoeg volledig verdween achter door de christelijke kerkleer, maar die inmiddels onder het zand vandaan gehaald is. Die boodschap lijkt een antwoord op de hamvraag van het boek Prediker in het Oude Testament: *wat voor zin heeft al dat zwoegen waarmee de mens zich aftobt onder de zon?* Het is een typisch menselijke vraag. Een vraag van alle tijden en alle plaatsen. In het boeddhisme zou men zeggen: 'Stel geen vragen waarop geen antwoord mogelijk is; alle leven is lijden.' Toch is ook het boeddhisme een leer ter verlossing uit dat lijden. Maar de oplossing is van een andere orde dan wat Prediker en Jezus voorstellen. Die gaan uit van het bestaan van een Opperwezen. Dat doet het boeddhisme niet, hoewel het een bestaan daarvan niet ontkent, maar ook niet bevestigt. Maar wanneer we Predikers en Jezus'

opvattingen over God natrekken, hebben ze in werkelijkheid maar verdraaid weinig over God gezegd. En dat is niet zonder betekenis.

Overigens betekent het feit dat ik het niet heb over christologische aspecten van Jezus niet dat dit een verhandeling tegen het christelijk geloof zou zijn. Dat is niet mijn opzet. Ik respecteer eenieders geloofsovertuiging zolang die maar medemenselijkheid in het vaandel heeft. Dit boek is niet tegen het christelijk geloof. Het gaat er alleen niet over. Het gaat over Jezus en zijn boodschap in de tijd dat er van Paulus' christologie nog geen sprake was. Het gaat over het belang van 'de levende Jezus': de boodschap die de historische man tijdens zijn leven verkondigde. Waar de vraag naar zingeving van het leven tot een zoektocht langs diverse stations leidt, zouden we ook eens stil moeten staan bij de oorspronkelijke boodschap van Jezus als historische wijsheidsleraar. Want aan de wijsheid van Jezus hoeven we historisch niet te twijfelen; die vraagt daarom niet om 'geloof'. Maar heb je je weleens afgevraagd hoe Jezus als vermeend ongeletterde 'timmerman' aan al die kennis en wijsheid kwam? Het zal je niet verbazen dat het antwoord 'van God' mij niet overtuigt.

Met dit boek wil ik duidelijk maken dat de kern van Jezus' boodschap de vraag beantwoordt naar de zin van het menselijk bestaan. Maar het gaat daarbij uitsluitend om datgene wat hijzelf, met een hoge mate van historische betrouwbaarheid, gezegd en gedaan heeft. Ik zal laten zien welke 'woorden' van Jezus historisch zijn; dat wil zeggen, als oorspronkelijk op hemzelf teruggaand. Datgene wat hem later allemaal toegeschreven werd, speelt daarbij dus geen rol van betekenis. Ook zie ik af van alles wat 'bovennatuurlijk' is, dus niet in overeenstemming met de natuurwetten. Ik schets ook Jezus' achtergrond, zijn opleiding en zijn afkomst, want die bepalen de inhoud van zijn boodschap. Als Joodse wijsheidsleraar stond Jezus niet in een sociaal-cultureel vacuüm dat door christologische interpretaties doordrenkt met Grieks mythisch denken kan worden opgevuld. Hij kan gewoonweg niet de analfabetische klusjesman uit Nazareth geweest zijn. Bij nadere studie blijkt hij een literair genie, geschoold in de Joodse en destijds internationale wijsheidstraditie.

Die scholing was alleen weggelegd voor zonen uit een welgesteld milieu. Die traditie fungeerde min of meer als tegenhanger van het cultisch jodendom met de tempel als centrum. Ze was sociaal-maatschappelijk gezien tegendraads, omdat het in de wijsheids-traditie ging om de waarde van de oorspronkelijke, goddelijke opdracht aan de mens. Het meest markante Bijbelboek in die traditie is het boek Prediker. Ik hoop duidelijk te maken dat Jezus dat boek door en door gekend moet hebben, en er de essentie van zijn boodschap uit putte. Daarom kunnen we niet zonder een analyse van het boek Prediker om Jezus' gebruik ervan te illustreren. De synthese van die analyse pas ik dan toe op het hedendaags belang van de vraag naar een zinvol leven, met daarbij het aspect wat 'geloven' daarbij voorstelt.

Als primaire bron voor Bijbelverwijzingen heb ik de Herziene Statenvertaling gebruikt.

Hoofdstuk 1

Inleiding

Hoe rationeel is het godsgeloof?

We kunnen de boodschap van Prediker en van Jezus misschien wel rationeel benaderen, maar hoe rationeel is het om in God te geloven? Want daar lijken beiden wel van uit te gaan, hoewel ik dat gaandeweg zal nuanceren. Wanneer iemand de vraag stelt: 'Geloof je in God?', wordt meestal de God van de Bijbel bedoeld. Nu weet iedereen die de Bijbel een beetje kent, dat het portret dat daarin van God geschilderd wordt weinig consistent is. Blijkbaar hebben ook toen al veel mensen een hoop moeite gedaan om zich een beeld van God te vormen. Maar de Hebreeuwse God hield niet van beelden. Niet van hout of steen, maar ook niet van beelden in ons hoofd. Lijkt mij ook logisch; niemand heeft immers ooit God gezien. Sommige mensen hebben gemeend God te horen. Meer nog, hebben God 'ervaren'. Nu is 'ervaren' wel heel erg persoonlijk, en niet direct overdraagbaar op anderen. Maar daar kun je wel over spreken. Dat is wat de profeten van het Oude Testament deden. Echter, bewijst dat het bestaan van God? In de geschiedenis is er een aantal 'klassieke godsbewijzen', maar rationeel gezien voldoen ze geen van alle. God valt niet te bewijzen. Je kunt logischerwijze niet iets op het niveau van een hogere orde bewijzen aan de hand van uitgangspunten binnen een lagere orde. In de kwantummechanica weet men er alles van. Maar dat maakt nog niet dat zaken van een hogere orde daardoor ontkend of ontkracht worden. Afwezigheid van bewijs van God, betekent nog niet een bewijs van afwezigheid van God. Maar de vraag is wat je aan die redenering hebt.

In ieder geval heeft de mens zijn bestaan te danken aan omstandigheden buiten zichzelf. De vraag waarom ik besta, kan ik dan wel

in biologische termen enigszins beantwoorden, maar op de vraag wat de zin is van het feit dat ik hier-en-nu in dit leven rondloop, is er geen antwoord. Het lijkt een vraag zonder betekenis, want er lijkt geen antwoord mogelijk. Is daarmee bewezen dat er geen zin of doel achter mijn aanwezigheid hier is? Nee. We kunnen er slechts over filosoferen hoe waarschijnlijk dat is, en waar die zin of dat doel, als dat er al zou zijn, dan vandaan zou moeten komen. De mens kan nou eenmaal niet over de rand van z'n eigen bestaan heen kijken. Als je aanneemt dat er 'iets' achter die rand bestaat, heet dat 'geloven'. Maar als je ervan overtuigd bent dat daar 'niets' bestaat, is dat net zo goed 'geloven'! Het is een illusie dat je daarover zekerheid kan verwerven. Dat kan eenvoudigweg niet. Niet in bevestigende zin, noch in ontkennende zin. Als geloven een illusie is, dan is de zekerheid dat er niets te geloven valt, net zo illusoir. Ongeloof is niet per definitie rationeler dan geloof. Afwezigheid van bewijs is geen bewijs van afwezigheid. Dat maakt bijvoorbeeld atheïsme tot een stellingname zonder bodem.

Toch is er buiten ons een uiterst complexe constellatie (ik noem het maar even zo) die uiteindelijk jou en mij, als denkende wezens, voortbracht, want anders waren we er niet geweest. Je kunt die complexiteit 'toeval' noemen, maar dat maakt het er niet duidelijker op. 'Toeval' fungeert vaak als gelegenheidsverklaring. Het feit dat wij hier als denkende wezens zijn, om over de rest nog maar te zwijgen, vind ik een onbegrijpelijk godswonder. Wij ervaren het leven, en we kunnen ook aspecten daarvan tot in detail onderzoeken, maar het wezen van het leven zelf is voor de mens niet te vatten. De mens is beperkt, ook al waant hij zich alwetend en almachtig. We begrijpen slechts zover ons vermogen reikt; datgene waarvoor wij het vermogen niet hebben om het te begrijpen, begrijpen wij dus niet. Maar dat wil niet zeggen dat datgene wat de mens niet kan vatten er ook niet is. De vraag is alleen of dat dan consequenties moet hebben. Maar als we vinden van niet, heeft dat ook consequenties. Een voorbeeld: de wetenschap snapt nagenoeg niets van het menselijk bewustzijn. Wat is het, hoe komt het tot stand, hoe werkt het? Bij gebrek aan kennis zijn er talloze hypothesen waarin door diverse wetenschappers

op verschillende manieren geloofd wordt. We 'geloven' dat het zus of zo werkt, maar weten doen we het niet. Het glipt ons totaal door de vingers. We kunnen slechts aan de hand van een bepaalde werking van dat bewustzijn weten dat die functionaliteit er is. Maar veel verder komen we niet. Dus zelfs dicht bij huis kan de mens niet over de rand van zijn eigen existentie kijken. Die onmetelijke functionaliteit vanwaaruit alle complexiteit haar oorsprong vindt, komt bij mij sterk in de buurt van wat ik 'God' zou willen noemen. Dat van daaruit de mens bevroedt dat hij op een bepaalde manier zinvoller leeft dan zonder die functionaliteit, zou er bij mij ook nog ingaan. Maar daar ligt wel een beetje de grens. Ik sta echter wel open voor tradities waarbinnen op een voor mij intrigerende manier een stap verder gezet wordt. En zeker wanneer die traditie mij onzeker maakt. Voor mij is dat hier de Joodse wijsheidstraditie, waarbinnen we het boek Prediker en de boodschap van Jezus kunnen plaatsen. Ik ben ermee aan de slag gegaan, en heb gaandeweg maar afgewacht wat het met me zou doen. Is daar 'zinnelijkheid' uit te destilleren? Is daar de 'zin' van het leven aan te verbinden? We zullen zien.

Daarmee lijk ik de uitgangssituatie van dit boek te hebben bepaald: het gaat over overgeleverde woorden van Jezus die aanhaken bij de inhoud van het oudtestamentische boek Prediker. Aan de hand daarvan gaan we bekijken of daar een idee over 'zinnelijkheid' of een doel voor het menselijk leven uit te destilleren valt. Het boek Prediker wordt gerekend tot de Joodse wijsheidstraditie. Het is niet op voorhand uitgesloten dat woorden van Jezus en Prediker overeenkomen omdat zij 'toevalligerwijs' dezelfde wijsheid in bewoordingen uit die wijsheidstraditie aanhalen. De overeenkomsten zijn echter in een aantal opzichten zo treffend dat het bijna niet anders kan dan dat Jezus ze primair aan Prediker ontleende, of er direct door geïnspireerd werd.

Ik zei hierboven al dat zowel Prediker als Jezus uitging van het bestaan van God, en Die had een doel voor het menselijk bestaan aangegeven. Wanneer ze naar God verwijzen, dan zullen ze wel 'de God van de Bijbel' voor ogen hebben. Zodoende belanden we dan

vanzelf bij 'de God van het christendom', en dan weten we allemaal over Wie we het hebben. Logisch toch?

Eh, nou nee; die redenering klopt niet helemaal. Of eigenlijk, helemaal niet. Ten eerste kende Prediker het christendom niet, en Jezus kende het ook niet. Beiden kunnen dus nooit 'de God van het christendom' in gedachten gehad hebben. Dat is één. Het tweede is, dat Prediker de klassiek Joodse aanduiding voor God, JHWH, die zo'n zeventienduizend maal in het Oude Testament voorkomt, niet noemt. Prediker heeft het dus ook niet over Israëls verbonds-God van het Oude Testament, die later door het christendom overgenomen, misschien zelfs geannexeerd werd. Over wie Prediker het dan wel heeft in relatie tot zijn godsbegrip, daar komen we nog wel over te spreken. En Jezus? In alles wat van hem met enige zekerheid als authentiek is overgeleverd, verwijst Jezus opvallend weinig naar God. In zijn meest markante verhalen, de gelijkenissen, schittert God door afwezigheid. Als Jezus naar God verwijst, is dat meestal wanneer hij letterlijk een oudtestamentische formulering aanhaalt. Veel is Jezus later in de mond gelegd. In authentieke Jezuswoorden in het Thomasevangelie, dat we als de meest primitieve, oorspronkelijke tekst van Jezuswoorden kunnen beschouwen, heeft Jezus het slechts éénmaal over God, wanneer hij overeenkomstig de oudtestamentische regelgeving opdraagt God datgene te geven wat Hem toekomt. Op tien andere plaatsen in Thomas waar Jezus naar God verwijst, spreekt hij van zijn of de 'Vader'. Dat is ook een aanduiding die we in de nieuwtestamentische evangeliën vaak tegenkomen. Jezus had het net als Prediker dus helemaal niet over 'de God van de Bijbel'. Ze schetsen beiden een heel ander beeld, dat we eerder wat neutraler met 'de Schepper', 'de Voorzienigheid', 'de Hemel', of 'de Godheid' kunnen aanduiden. Of, zoals Jezus metaforisch deed, met 'Vader'. Als ik in dit boek het woord 'God' gebruik, is dat wel steeds met deze overweging in het achterhoofd. Willen we de boodschap van Prediker, en die van Jezus als historische man begrijpen, dan moeten we af van het westerse, door het christendom tot klassiek begrip gevormde idee van God. Dat godsbegrip, dat dus vanuit de oorspronkelijke tempelcultische Joodse religie door het christen-

dom werd overgenomen, is weliswaar het meest algemeen bekend, maar niet het enige, zelfs niet in het Oude Testament zelf.

Naast de Joodse religie die gecentreerd was rond de tempelcultus en alles wat daarmee samenhang, was er nog de Joodse visie ten aanzien van God en Diens manifestatie, maar die heeft in de christelijke leer nooit veel aandacht gekregen. Het was een visie op God die voortkwam uit de toenmalige internationale wijsheidstraditie. Die traditie stond niet alleen nogal kritisch tegenover de riten en rituelen van de tempelcultus, maar ook tegenover een karakterisering van de God die daarbij vereerd werd. Dit moeten we in ons achterhoofd houden. We zullen anders Prediker en Jezus niet begrijpen, en ook niet hoe zij beiden aankijken tegen de vraag hoe het menselijk bestaan 'nuttig', 'goed', of 'zinnig' geleefd kan worden. Want daar speelt 'de Voorzienigheid' wel een rol bij, zij het indirect. Jezus' kennis van het Oude Testament beperkte zich overigens niet tot Prediker. Jezus moet breed geschoold geweest zijn, wanneer we kijken naar de bronnen waaruit hij put en de manier waarop hij dat doet. Maar in relatie tot het boek Prediker zijn er specifieke overeenkomsten, op grond waarvan ik de stelling poneer: om Jezus te begrijpen, moeten we Prediker begrijpen.

Israëls verbonds-God was oorspronkelijk een clan-god, bij wie de religieuze cultus van groot belang was voor het handhaven van de Joodse identiteit van het volk. De allesbepalende cultus, en daarmee de wereldse machtsuitoefening, lag in handen van een priesterelite die zo haar eigen voordeel deed met haar positie. De godheid van de wijsheidstraditie daarentegen was eerder individueel dan collectief, en had primair van doen met ethisch handelen tegenover de medemens. De wijsheidstraditie had het niet zo op elites, hoewel haar volgers meestal wel goedopgeleide personen waren die uit een goeie stand voortkwamen. We gaan zien dat dat niet alleen geldt voor Prediker, maar ook voor Jezus.

Een hypothese

Wanneer je iets wilt onderzoeken, heb je daarbij vooraf al bepaalde ideeën in je hoofd. Officieel heet dat een hypothese. Je geeft van

tevoren aan hoe je denkt dat de werkelijkheid in elkaar steekt. Je weet het niet, maar het lijkt je aannemelijk; je 'gelooft' er op een bepaalde manier in. De uitkomsten van je onderzoek kunnen daarmee overeenstemmen, of juist niet. Welnu, mijn hypothese is dat we Jezus' woorden kunnen zien als wijsheidswoorden. Ze komen voort uit de Joodse wijsheidstraditie. Ik ga straks nader op die traditie in, maar zeg hier alvast dat binnen de wijsheidstraditie het accent niet lag op bovennatuurlijke aangelegenheden. Hoewel er wel waren die twijfelden aan het bestaan van goden, vormden die een hoge uitzondering. Evenals dat in de klassieke oudheid gold voor het bestaan van de goden, was het bestaan van God binnen het jodendom een collectieve zekerheid. In feite kende men het begrip 'geloven' zoals wij dat bedoelen niet. 'Geloven' is een typisch christelijk begrip. Paulus voerde het in, en de evangelieschrijvers projecteerden het later terug op de strekking van wat Jezus gezegd zou hebben. Maar Jezus modelleerde zijn boodschap niet naar de Paulustheologie, maar naar de wijsheidstraditie. En daar ging het niet om 'geloven'. Prediker formuleerde zijn vorm van wijsheid ook als een gestructureerde boodschap, niet als een 'geloof'. Ook vinden we in Prediker geen bovennatuurlijke elementen waarin we zouden moeten 'geloven'. Maar er is wel de overtuiging van het bestaan van een hogere macht en diens bemoeienissen met de mens.

Vanuit christelijk perspectief is Prediker daarom ook een eigenaardig boek. Het wordt vaak gezien als een wat vreemde eend in de bijt van het Oude Testament. Het is onder predikanten zeker geen favoriet boek om teksten voor de zondagse preek aan te ontleenen. Soms heeft dat wel een heel pragmatische achtergrond, zoals de volgende anekdote illustreert: een predikant die Prediker een bijzonder boek vond, maakte er een serie preken over, waarbij hij startte met een preek over 'ijdelheid der ijdelheden'. Maar na die eerste preek kreeg hij van meerdere kanten de vraag of hij nog wel 'de vreugde van Christus' beleefde, en of zijn gemoedsgesteldheid wel in orde was. Hij heeft het toen maar bij die ene 'Predikerpreek' gelaten.

Maar niet alleen de gemiddelde kerkganger, ook menig theoloog ziet het thema van 'alles is ijdelheid' als een beschrijving van een wereld zonder God of verlossing. De tegenhanger daarvan is dan de blijde boodschap van het Nieuwe Testament: een leven in een 'lege wereld vol ijdelheid' wordt pas zinvol wanneer we God erkennen in ons leven, Die ons door Christus verlost van de gevolgen van een 'ijdel' leven. Daar ligt naar christelijke maatstaven de zin van het leven. En daarmee zijn de oudtestamentische God en de christelijke God tot één en dezelfde geworden. Nogmaals, daarvan gaan we hier niet uit, omdat het christelijk godsbeeld niet alleen sterk verschilt van dat in Prediker en het hele Oude Testament, maar ook van wat er historisch aannemelijk over Jezus is overgeleverd. Prediker wordt vaak verweten een pessimistisch, filosofisch geschrift te zijn dat het motto *memento mori* – 'gedenk te sterven' – omzet in een ander motto, namelijk *carpe diem* – 'pluk de dag'. Dat laatste zou dan uitgedrukt worden in de trias 'eten en drinken en vrolijk zijn', als troostprijs voor het 'want morgen sterven wij'. Bijbeluitleggers wijzen vaak op de geringe betekenis die Prediker voor het Nieuwe Testament heeft, op grond van het gegeven dat men in het Nieuwe Testament nauwelijks verwijzingen naar Prediker tegenkomt. Prediker en het Nieuwe Testament lijken mijlenver uit elkaar te liggen. Misschien is dat wel zo, maar het onderscheid moet wel op de juiste gronden gemaakt worden.

Mijn hypothese is dat Prediker een uiterst belangrijke bron voor Jezus is geweest. Het boek vormde voor hem zowel een citatiebron als een inspiratiebron waar het gaat om de thematiek van Jezus' woorden. Maar dat niet alleen. Er zijn ook veel overeenkomsten in de manier waarop Prediker en Jezus hun boodschap formuleerden. Zowel de inhoud als de vorm van hun boodschap heeft dus overeenkomsten. Maar voor het naspeuren van overeenkomsten tussen Jezus' woorden en Prediker moeten we niet zozeer kijken naar letterlijke citaten van woorden of passages, maar eerder naar de strekking daarvan.

Een moeilijkheid is dat Jezus net als Prediker zich voornamelijk

bediende van poëtische taal, en die geeft nou eenmaal niet zo eenvoudig zijn betekenis prijs. Literaire teksten kunnen vaak niet letterlijk genomen worden, omdat ze eerder verwijzend, indirect, symbolisch of metaforisch bedoeld zijn. Dat maakt tekstuitleg niet eenvoudig, en het speuren naar overeenkomsten al helemaal niet. Zowel Jezus als Prediker spreekt vaak in literaire stijlfiguren zoals metaforen, ironische tegenstellingen, subtiele provocaties, overdrijvingen (hyperbolen). Ze zijn ook beiden vaak opzettelijk ambigu in hun taalgebruik, met andere woorden, hun betoog kan op meer dan één manier waar zijn, terwijl die twee waarheden elkaar onderling niet uitsluiten. Denk maar aan de figuur van de eend waarin je even later plots de figuur van een haas ontwaart, en de eendensnavel die ineens hazenoren voorstelt. Eén plaatje, twee figuren, beide zijn juist – het ligt er maar aan hoe je ernaar kijkt. Onze opzet gaat dus niet eenvoudig zijn.

Sommige Bijbelkenners suggereren dat Jezus het boek Prediker goed gekend moet hebben. Maar ik wil het nog sterker stellen: het is juist via het boek Prediker dat we veel woorden van Jezus' boodschap kunnen koppelen aan de boodschap van het Oude Testament. Prediker blijkt namelijk verre van eigenaardig, vreemd, of raadselachtig, maar bevat een consistente boodschap. Wat mij betreft mogen we de rabbi's die het boek aan het einde van de eerste eeuw bij de Joodse canon inlijfden, dankbaar zijn. Hadden ze het niet gedaan, dan zou daarmee een belangrijke schakel tussen de boodschap van het Oude Testament en die van Jezus ons ontgaan zijn. De aansluiting van het Oude Testament op het Nieuwe Testament ligt niet op het vlak van de overname door het christendom van Israëls verbonds-God, waarbij uiteindelijk Paulus' verlossingstheologie de Joden schrapte en christenen ervoor in de plaats stelde. De aansluiting ligt ook niet op het vlak van het mozaïsch wetticisme of allerlei voorschriften of gebruiken aangaande de cultische verering van Israëls Godheid. De aansluiting ligt op een ander vlak. Dat Jezus de aanjager of de spil zou zijn geweest van latere kerktheologie die dat allemaal in meerdere of mindere mate overnam, is eigenlijk

te gek voor woorden wanneer we bereid zijn te kijken naar historisch aannemelijke aspecten van Jezus als historische man. Daaruit komt een geheel andere Jezus naar voren, een Jezus met een boodschap die aansluit bij de Joodse wijsheidstraditie. Het boek Prediker stond in die traditie. Daarover is grote eenstemmigheid onder oudtestamentische theologen. Echter, wat was nu de essentie van die traditie?